

ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการ ตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง*

จิตาภรณ์ คงดี¹ พิชญ์ บุญนิยม² สมชาย ศรีพูล³ ชาญวิทย์ วัชรพุก⁴

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข โดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 140 คน เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถาม แบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ วิเคราะห์ข้อมูลโดยโปรแกรมสำเร็จรูป สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการทดสอบค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson's product moment correlation coefficient) ผลการวิจัยพบว่า

1. การปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ด้านการลดรายจ่ายครัวเรือน ด้านการประหยัด ด้านการเอื้ออริต่อกันชุมชน ด้านการเพิ่มรายได้ และครัวเรือนใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ตามลำดับ

2. ผลการทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข โดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA พบว่า การปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนทุกด้านมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข โดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA ในทางบวกทุกด้าน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

คำสำคัญ: ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ, ผลตอบแทนทางสังคม, การเลี้ยงสัตว์แบบเศรษฐกิจพอเพียง

* บทความวิจัยได้รับทุนสนับสนุนโดยมหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ร่วมกับคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2560

¹ รองศาสตราจารย์, คณะเทคโนโลยีการเกษตรและเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, E-mail: t.khongdee@gmail.com

² อาจารย์, มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์

⁴ ศาสตราจารย์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Economy of Profitability in Animal Production and Social Community Applied Research of Sufficient Economy Philosophy on the Sustainable of Life *

Titaporn Khongdee¹ Phitsanu Boonniyom² Somchai Sripoon³ Chanvit Vajrabukka⁴

Abstract

This research aims to study the implementation in accordance with the philosophy of integration between economic returns and social animal, integrated works sufficiency. The relationship between education and practice the principles of the sufficiency economy philosophy. Develop a learning plan for the philosophy of Sufficiency Economy 3 sts 2 conditions using quality management PDCA cycle by studying a sample of 140 people used a questionnaire. A 5-level rating scale data analysis software packages. The statistics used for data analysis were frequency, percentage, average, standard deviation. And test the correlation, Pearson. The research found that:

1. Practice the principles of the sufficiency economy combine economic returns and social animal, integrated works sufficiency. The overall high level. Sort by descending below the lower income households. The savings The generosity of the community. The revenue increase Household appliances and technologies accordingly.

2. To test the relationship between adherence to the philosophy of development resources planning, along the Philosophy of 3 sts 2 conditions by administering a quality PDCA found to behave. according to the philosophy of all aspects associated with the development of a learning plan along sufficiency 3 sts 2 Langen. Title conditions using quality management PDCA cycle of positive aspects. The statistical significance level. 0.05.

Keywords: Economic returns, Social returns, Animal sufficiency economy

* This research is supported by Nakhon Sawan Rajabhat University cooperation with NRCT, 2017

¹ Associate Professor, Faculty of Agricultural and Industrial Technology, Nakhon Sawan Rajabhat University, E-mail : t.khongdee@gmail.com.

² Lecturer, Kamphaeng Phet Rajabhat University

³ Assistant Professor, Nakhon Sawan Rajabhat University

⁴ Professor, Kasetsart University

ความสำคัญของปัญหาการวิจัย

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นนโยบายสำคัญระดับชาติที่สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกำหนดไว้ตั้งแต่ในแผนพัฒนาฉบับที่ 8-9 จนถึงฉบับที่ 12 (ถุณย์สัมพันธ์ เมนะสุต, 2560) โดยใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยกระทรวงมหาดไทย (2551) เพื่อพัฒนาประชาชนให้เข้มแข็งและเป็นการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืนโดยการเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติทุกระดับให้มีความสำนึกในคุณธรรม มีความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมที่จะรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านวัตถุ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อมและด้านวัฒนธรรมที่มาจากโลกภายนอกได้ (พลาศิษย์ สิทธิชัยกิจ, 2549) เมื่อมีการกำหนดไว้เป็นนโยบายแล้ว สิ่งสำคัญคือการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติโดยการประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะการประยุกต์ใช้กับเกษตรกรในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง โดยมุ่งเน้นให้เกิดผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นสำคัญ

ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจเมื่อมีการบูรณาการการปศุสัตว์แบบผสมผสานตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรกรมีรายได้ ลดรายจ่าย มีการประหยัดออม แบ่งปันและผลตอบแทนทางสังคมที่เกิดขึ้น คือ เกษตรกรได้รับประสิทธิผลทางสังคมด้านการเรียนรู้แบบบูรณาการด้านปศุสัตว์เอื้ออริต่อกันมีส่วนร่วมสามัคคีในการรวมกลุ่มประกอบอาชีพตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงอย่างยั่งยืนต่อไป การพัฒนาศักยภาพสินค้าปศุสัตว์อหิกระบือ สุกรและสัตว์ปีกเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารพัฒนาภาคเกษตรให้มีความเข้มแข็งโดยสร้างและพัฒนาคุณภาพเกษตรกรรุ่นใหม่ให้มีความสามารถในการบริหารจัดการผลผลิตด้วยองค์ความรู้จากเทคโนโลยีที่เหมาะสม ผ่านระบบการเรียนรู้ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง การวิจัยและพัฒนาทางวิทยาศาสตร์จนถึงสามารถประยุกต์ใช้ได้จริงและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ รวมทั้งเร่งรัดการวิจัยพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผ่านระบบชุมชนที่มีความเข้มแข็ง (ขนิษฐา กาญจนรังษินนท์, 2542) ซึ่งการใช้หลักการ PDCA จะสามารถนำไปสู่ความสำเร็จและบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้ (สุทธาสินี โพธิจันทร์, 2558)

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์มีเครือข่ายการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของแต่ละชุมชน โดยมีแนวทางให้ศูนย์การเรียนรู้เป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนเพื่อบูรณาการกิจกรรมต่างๆ ตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกันทำงานเป็นทีม เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับการปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนโดยใช้หลักการบริหารวงจรคุณภาพได้อย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข โดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

สุนทร กุลวัฒนารพงศ์ (2544) กล่าวว่า การดำรงชีพแบบ“เศรษฐกิจแบบพอเพียง” เป็นการเข้าสู่มาตรฐาน “พออยู่ พอกิน”ตามแนวพระราชดำริ อาจปฏิบัติตนโดยการยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่าย ลดละความฟุ้งเฟ้อในการดำรงชีพอย่างจริงจัง ในขณะที่ วัฒน์ ะวี (2549) กล่าวว่าหลักการปฏิบัติตนให้พอเพียงคือ การยึดหลักความประหยัด อดออมโดย สมพร เทพสิทธิ (2549) ได้ชี้ให้เห็นว่าสาเหตุประการหนึ่งของความยากจน คือการขาดการประหยัดและอดออม ใช้จ่ายมากกว่ารายได้ ตามคำกล่าวที่ว่า“มีรายได้น้อย แต่สนิยมสูง”ส่วน พุทธินันท์ สุขพรวรกุล (2549) ได้กล่าวไว้ว่า การทำเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นการทำการเกษตรโดยแบ่งพื้นที่การใช้สอยออกเป็นสวน ๆ โดยเน้นการมีแหล่งน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง มีการปลูกพืช ปลูกต้นไม้ที่หลากหลาย และเลี้ยงสัตว์ ทำให้เกษตรกรมีความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยไม่ต้องพึ่งพิงจากภายนอก เมื่อเหลือจากการบริโภคก็ขายสร้างรายได้ ทำให้เกิดความมั่นคง (กระทรวงมหาดไทย, 2551)

สุนทร กุลวัฒนารพงศ์ (2544) ได้เน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญว่าเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน การพัฒนาองค์กรของชาวบ้านให้แข็งแรงและมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น เศรษฐกิจจึงจะสามารถขยายตัวไปพร้อมๆ กับสถานการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น โดย ธวัชชัย พิษผล (2549) ได้อ้างถึงคำอธิบายของ สุเมธ ตันติเวชกุล ว่าแนวความคิด “เศรษฐกิจพอเพียง”จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น เราสามารถที่จะยึดเป็นหลักในการปฏิบัติได้กับทุกอาชีพ นั่นคือการทำงานอะไรก็ต้องเริ่มต้นด้วยการเรียนรู้ก่อนต้องมีสติจึงจะเกิดปัญญาโดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัยดังต่อไปนี้

เครือข่ายศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง 15 ศูนย์การเรียนรู้

การปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง

ความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 2 เดือน

โดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ได้แก่ ประชาชนที่เป็นสมาชิกศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง 15 ศูนย์การเรียนรู้ จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 190 คน ที่มีการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจ

พอเพียง กลุ่มอย่าง จำนวน 127 คน คำนวณหาขนาดตัวอย่าง (Sample size) โดยเทียบตารางของเครจซี่และมอร์แกน (Krejcie & Morgan) ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย และผู้มิคุณสมบัติหรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง จำนวน 13 คน รวมเป็น 140 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ คือ แบบสอบถาม โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วน 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคล

ส่วน 2 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ค้างนี้ ด้านลดรายจ่าย ด้านการเพิ่มรายได้ ด้านการประหยัด ด้านการเอื้ออารีต่อกัน และด้านครัวเรือนใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

ส่วน 3 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไขโดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA ค้างนี้ การวางแผน (Plan) การลงมือทำ (Do) การตรวจสอบ (Check) และการประเมินผล (Act)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาค้างนี้ ผู้ศึกษาทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยนำแบบสอบถามที่ได้กลับคืนมาทั้งหมดมาวิเคราะห์และประมวลผลโดยเครื่องคอมพิวเตอร์ด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ

โดยผู้ศึกษาใช้สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล ค้างนี้

1. ค่าร้อยละ (Percentage) ใช้สำหรับอธิบายข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล
2. ค่าเฉลี่ย (Mean) และ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)
3. ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (Pearson's product moment correlation coefficient)

โดยผู้ศึกษาได้กำหนดระดับค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ ค้างนี้

3.1 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ .71-1.00 หมายถึงตัวแปรอิสระและตัวแปรตามมีความสัมพันธ์กันมาก

3.2 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ .31-.70 หมายถึงตัวแปรอิสระและตัวแปรตามมีความสัมพันธ์กันปานกลาง

3.3 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ .00-.30 หมายถึงตัวแปรอิสระและตัวแปรตามมีความสัมพันธ์กันน้อย

สำหรับค่านัยสำคัญทางสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลในค้างนี้ กำหนดไว้ที่ระดับ .05

สรุปผลการวิจัย

ข้อมูลทั่วไปปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมกลุ่มตัวอย่างที่ตอบแบบสอบถามมีจำนวน 140 คน จำแนกตามปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมได้ดังนี้ลักษณะการทำการเกษตรเป็นแบบปลูกพืชผสมผสาน จำนวน 66 คน คิดเป็นร้อยละ 47.10 มีการเลี้ยงสัตว์เป็นไก่หรือเป็ด จำนวน 93 คน คิดเป็นร้อยละ 66.40 คราวเรือนมีแรงงานที่สามารถช่วยเหลือในการทำการเกษตร 3-4 คน จำนวน 72 คน คิดเป็นร้อยละ 51.40 ปัจจุบันมีหนี้สิน 50,000 บาทขึ้นไป จำนวน 56 คน คิดเป็นร้อยละ 40.00 มีส่วนร่วมในศูนย์พัฒนาการเรียนรู้ เข้าร่วมกิจกรรมศูนย์อยู่เสมอ จำนวน 77 คน คิดเป็นร้อยละ 55.00 ทราบเรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากการประชุม/อบรม จำนวน 74 คน คิดเป็นร้อยละ 52.90 และได้รับการอบรมเรื่องแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มากกว่า 1 ครั้ง/ปี จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 63.60

การปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่า

1) ด้านการลดรายจ่ายครัวเรือนใช้พื้นที่ในการเลี้ยงสัตว์ไว้กินเองในครอบครัวทำให้การปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนเรื่องการบูรณาการการเลี้ยงสัตว์ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ($\bar{X} = 4.29$) อยู่ในระดับมากเป็นอันดับที่ 1 ส่วนครัวเรือนมีการเลี้ยงสัตว์ร่วมกับการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ($\bar{X} = 3.53$) เป็นอันดับที่ 2 ครัวเรือนใช้วัสดุอาหารสัตว์ที่มีในท้องถิ่นจนสามารถเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพหลักได้ ($\bar{X} = 2.77$) เป็นอันดับที่ 3 ครัวเรือนสามารถเลี้ยงกระบือสุกร และไก่ ได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นรายได้หลักเลี้ยงครอบครัว ($\bar{X} = 2.76$) เป็นอันดับที่ 4 และครัวเรือนมีการบูรณาการการเลี้ยงกระบือ สุกร และไก่ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ($\bar{X} = 1.81$) เป็นอันดับที่ 5

2) ด้านการเพิ่มรายได้

ครัวเรือนมีอาชีพเสริมมีรายได้จากการเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ครัวเรือนมีอาชีพการเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ ($\bar{X} = 3.74$) เป็นอันดับที่ 1 ครัวเรือนมีรายได้เพิ่มจากการเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ ($\bar{X} = 3.51$) เป็นอันดับที่ 2 ครัวเรือนทำอาชีพเสริมด้านการเกษตรกรรม เช่น เลี้ยงปลา เลี้ยงกบ เป็นต้น ($\bar{X} = 3.51$) เป็นอันดับที่ 3 นักวิชาการเข้ามาให้ความรู้บูรณาการการเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อสร้างรายได้เพิ่มอย่างต่อเนื่อง ($\bar{X} = 2.39$) เป็นอันดับที่ 4 ตามลำดับ

3) ด้านการประหยัด

ครัวเรือนมีการออมทรัพย์จากการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์อื่นๆ สมาชิกครัวเรือนมีการฝากเงินไว้กับธนาคาร มีค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.98$) เป็นอันดับที่ 1 สมาชิกครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนมากกว่า 1 กองทุน เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ ฯลฯ มีค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.88$) เป็นอันดับที่ 2 สมาชิก

ครัวเรือนมีรายได้การฝากเงินไว้กับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนมีค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=3.70$) เป็นอันดับที่ 3 สมาชิกครัวเรือนลดความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีวิตอย่างจริงจัง มีค่าเฉลี่ย ($\bar{X}=3.45$) เป็นอันดับที่ 4 สมาชิกครัวเรือนมีการวางแผนการใช้จ่ายเงินโดยการทำบัญชี ($\bar{X}=2.95$) เป็นอันดับที่ 5 ตามลำดับ

ชุมชนมีกลุ่มออมทรัพย์และมีเครือข่ายร่วมกับชุมชนอื่นสมาชิกครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ผลิตภัณฑ์จากพืชและสัตว์ ($\bar{X}=3.56$) เป็นอันดับที่ 1 สมาชิกครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่ออาชีพอื่น ($\bar{X}=3.29$) เป็นอันดับที่ 2 สมาชิกครัวเรือนมีการเชื่อมโยงเครือข่ายกับกลุ่มอาชีพอื่น ($\bar{X}=3.15$) เป็นอันดับที่ 3 สมาชิกครัวเรือนมีการออมทรัพย์กับกลุ่มออมทรัพย์นอกชุมชน ($\bar{X}=2.84$) เป็นอันดับที่ 4 ตามลำดับ

การปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่า

1) ด้านการเอื้ออารีต่อกันชุมชนมีการช่วยเหลือดูแลกัน คนค่อยโอกาสและประสบปัญหาเอื้ออารี รู้รักสามัคคีต่อกันชุมชนจัดให้มีการประชาสัมพันธ์การประกันราคาผลประโยชน์ต่างๆจากรัฐบาลในการประกอบอาชีพการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ เป็นอันดับที่ 1 ($\bar{X}=3.94$) ชุมชนจัดให้มีกองทุนฌาปนกิจเป็นอันดับที่ 2 ($\bar{X}=3.87$) ชุมชนจัดให้มีการแสดงความคิดเห็นในกิจกรรมต่างๆ สร้างความสามัคคีในชุมชนเป็นอันดับที่ 3 ($\bar{X}=3.61$) และชุมชนจัดให้มีกองทุนสงเคราะห์ผู้ค่อยโอกาส เป็นอันดับที่ 4 ($\bar{X}=3.17$) ตามลำดับ

2) ครัวเรือนใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมครัวเรือนมีการใช้อุปกรณ์เครื่องมือในการประกอบอาชีพอย่างเหมาะสมและคุ้มค่า เช่น รถไถนาขนาดเล็ก ใช้ไถนา สูบน้ำและใช้เป็นพาหนะ เป็นอันดับที่ 1 ($\bar{X}=3.32$) รองลงมาคือครัวเรือนมีการใช้ปุ๋ยชีวภาพในการเพาะปลูกใช้น้ำหมักชีวภาพในการเลี้ยงสัตว์ การลดการใช้พลังงานโดยใช้เทคโนโลยีลดความร้อน ในการสร้างโรงเรือนเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสม เป็นอันดับที่ 2 ($\bar{X}=3.01$) ส่วนครัวเรือนที่มีการปลูกผัก ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ปลอดภัยเพื่อสร้างค่านิยมในการรักษาสุขภาพและเพิ่มมูลค่าผลผลิตทางการเกษตร เป็นอันดับที่ 3 ($\bar{X}=2.19$) และครอบครัวมีการใช้พลังงานทดแทนในการเพาะปลูก เช่น เครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้า หรือพลังงานแสงอาทิตย์ เป็นอันดับที่ 4 ($\bar{X}=2.08$) ตามลำดับ จากผลการวิจัยจะเห็นได้ว่าเกษตรกรยังคงขาดความรู้ และเครื่องมือที่มีเทคโนโลยีสามารถปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมจึงต้องมีการให้ความรู้แก่เกษตรกรในการส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิตต่อไป

การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไขโดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยภาพรวม

อยู่ในระดับมากทุกด้าน ด้านการวางแผน (Plan) ($\bar{X} = 3.48$) ด้านการลงมือปฏิบัติ (Do) ($\bar{X} = 3.48$) ด้านการตรวจสอบ (Check) ($\bar{X} = 3.58$) และด้านการปรับปรุงการดำเนินงาน (Act) ($\bar{X} = 3.59$)

สำหรับผลการทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไขโดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA พบว่า การปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนด้านการลดรายจ่าย การเพิ่มรายได้ การประหยัด การเอื้ออารีต่อกัน และครัวเรือนใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง 2 เงื่อนไขโดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA ในทางบวกทุกด้าน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ค้นพบประเด็นการวิจัยที่ควรนำมาอภิปรายดังนี้ รายงานการวิจัยนี้เน้นย้ำให้เกษตรกรเห็นความสำคัญในการปฏิบัติตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง และเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการ จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้านการเพิ่มรายได้ ครัวเรือนมีอาชีพเสริมมีรายได้จากการเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ ครัวเรือนมีอาชีพการเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ ครัวเรือนมีรายได้เพิ่มขึ้น การเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ ครัวเรือนทำอาชีพเสริมด้านการเกษตรกรรม เช่น เลี้ยงปลา เลี้ยงกบ เป็นต้น นักวิชาการเข้ามาให้ความรู้บูรณาการการเลี้ยงกระบือ การเลี้ยงสุกร และการเลี้ยงไก่ได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อสร้างรายได้เพิ่มอย่างต่อเนื่อง เป็นสิ่งที่เกษตรกรยังปฏิบัติได้น้อยกว่าด้านอื่น หากต้องการให้ครัวเรือนสามารถเลี้ยงกระบือ สุกรและไก่ มีรายได้หลักเลี้ยงครอบครัวแล้วนั้น ต้องมีการบูรณาการการเลี้ยงกระบือ สุกร และไก่ ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงอย่างมีแบบแผนและเป็นระบบมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมเพื่อให้เกิดผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีความยั่งยืนในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ ก่อให้เกิดรายได้ ลดรายจ่าย มีการประหยัด การออม และการมีคุณภาพชีวิตที่ดี สอดคล้องกับรายงานของ สุนทร กุลวัฒนารพงศ์ (2544) ซึ่งกล่าวว่าการดำรงชีพแบบ “เศรษฐกิจแบบพอเพียง” เป็นการเข้าสู่มาตรฐาน “พออยู่ พอกิน” ตามแนวพระราชดำริซึ่งอาจปฏิบัติตามโดยการยึดความประหยัดในขณะที่ วัฒน ะวี (2549) กล่าวว่า เศรษฐกิจแบบพอเพียงเป็นการปฏิบัติตามให้พอเพียงยึดหลักความประหยัด อดออม อีกทั้งผลการวิจัยครั้งนี้ นักวิชาการยังคงต้องเข้ามาให้ความรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในการบูรณาการการเลี้ยงสัตว์อย่างมีประสิทธิภาพ

ผลจากการวิจัยครั้งนี้สำคัญยิ่ง คือ ในด้านการประหยัด เกษตรกรยังมีการจัดทำบัญชีครัวเรือนไม่วางแผนการใช้จ่ายเงินโดยการจัดทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติได้น้อยกว่าข้ออื่น อาจเป็นเพราะว่าเกษตรกรไม่ตระหนักถึงรายรับรายจ่าย หักหนี้ ต้นทุนการผลิต ทำให้ขาดการวางแผนการใช้จ่าย จึงควรมี

การส่งเสริมการทำบัญชีครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ พุทธินันท์ สุขพรวรกุล (2549) ได้กล่าวไว้ว่า ควรมีการทำบัญชีรายรับจ่ายเมื่อตระหนักถึงภาระหนี้สินที่เป็นปัญหาหลักโดยสุนทร กุลวัฒนวงศ์ (2544) ได้กล่าวเพิ่มเติมอีกว่าเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ส่วน ธวัชชัย พิษผล (2549) รายงานว่าการจะทำงานอะไรต้องเริ่มต้นด้วยการเรียนรู้ก่อน ต้องมีสติจึงจะเกิดปัญญาและต้องมีการจัดการความรู้ซึ่งฉลาด จันทรสมบัติ (2550) กล่าวไว้ด้วยว่า การพัฒนาคนพัฒนางานและพัฒนาองค์กรที่ต่อเนื่องโดยมีความรู้และกระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างยิ่งของการพัฒนาประเทศซึ่งสามารถนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างยั่งยืน (กฤษณ์สัมพันธุ์ เมนะสุต, 2560) ชัยอนันต์ สมุทวนิช (2541) ให้ข้อสรุปว่า สิ่งบ่งชี้ในด้านศักยภาพของชุมชนได้แก่ สมาชิกของชุมชนมีความรู้ มีทรัพยากรในการผลิตในระดับครัวเรือน มีเศรษฐกิจพอมีพอกินความสามารถของชุมชน คือสิ่งที่แสดงออกในรูปแบบพฤติกรรมของการกระทำเพื่อให้เกิดประสิทธิผล และพึ่งตนเองได้ สอดคล้องกับเสรี พงศ์พิศ (2548) ซึ่งกล่าวว่า สิ่งที่ทำให้เครือข่ายชุมชนอยู่ได้อย่างยั่งยืน คือ ต้องมีแกนนำที่เข้มแข็ง ชีระพงษ์ แก้วหาญ (2543) ได้แนะนำหลักการพิจารณาถึงพลังสร้างสรรค์ชุมชนว่า คือ พลังคนพลังกลุ่มพลังทุน พลังธุรกิจพลังเอื้ออาทรและพลังการเรียนรู้และการสื่อสารมาประกอบการจัดการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน ส่วน นพพร เมธิอนันต์กุล(2549) ได้ส่งเสริมให้นำแนวปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินชีวิตสอดคล้องกับ ธวัชชัย พิษผล (2549) และสมพร เทพสิทธิ (2549) ที่กล่าวว่า การรับฟังความคิดเห็นและเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น มีความสุจริตและมีความกตัญญู เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ควรพึ่งตนเองให้ได้ และมีความเอื้ออาทรต่อกัน ร่วมมือและช่วยเหลือกัน

อีกทั้งผลการวิจัยครั้งนี้ยังพบว่า การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 แห่ง 2 เดือน ไขโดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA ด้านการลงมือปฏิบัติ (Do) คือ ดำเนินการตามแผน-ประชุมสรุปงานพร้อมระบุปัญหาในแต่ละวัน/กิจกรรมมีค่าเล็กน้อยที่สุด จึงต้องมีการส่งเสริมความร่วมมือในองค์กรให้สามารถดำเนินการตามแผนงาน ประชุมแก้ไขปัญหาร่วมกันเพื่อสร้างความเข้มแข็งของศูนย์การเรียนรู้ในรูปแบบธุรกิจชุมชนที่มั่นคงต่อไปซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในประเทศไทย ดังที่ปรากฏใน หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ (2560) ซึ่งกล่าวถึง “บันได 7 ขั้นต่อยอดพอเพียง” และ “โมเดลต้นแบบพอเพียง” เอาไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะงานวิจัยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เสนอแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่โดยเน้นการรวมกลุ่มของชาวบ้านในรูปแบบสหกรณ์อีกทั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยังพบสูตรสำเร็จแนวปฏิบัติสู่ความยั่งยืนเป็นลำดับขั้นตอน 3ขั้นคือ ครัวเรือนพึ่งตนเองชุมชนรวมกลุ่มพึ่งตนเองได้ชุมชนออกสู่ภายนอก โดยเสนอแนวทาง “บันได 7 ขั้นสู่การรวมกลุ่มอย่าง

ยั่งยืน” ได้แก่ 1) การประเมินความพร้อมของกลุ่ม 2) การสร้างความเข้าใจในสิทธิ หน้าที่และประโยชน์ของสมาชิก 3) พัฒนาโมเดลธุรกิจและระบบการจัดการกลุ่มให้ทันสมัย 4) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต 5) กระตุ้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในทุกขั้นตอน 6) ส่งเสริมการใช้อย่างข้อมูลและองค์ความรู้เพื่อประเมินผลและเพิ่มประสิทธิภาพ และ 7) สร้างทักษะการทำงานร่วมกันกับหน่วยงานให้ตรงจุดสำคัญและต่อเนื่อง นอกจากนี้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยยังได้เสนอทางออกในการแก้ปัญหาโดยออกแบบแนวทางฟื้นฟูและพัฒนาชนพื้นเมืองสู่วิถีชุมชนพอเพียง พี่ตนเองได้อย่างยั่งยืนอีกด้วย คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เสนอแนวทาง “จากสหกรณ์สู่ทฤษฎีใหม่ผลงานวิจัยตามศาสตร์พระราชา” ก่อให้เกิดรูปแบบธุรกิจสหกรณ์และธุรกิจชุมชน นำไปสู่การแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น สามพรานโมเดล คิชฌกูฏโมเดล เป็นต้น

การวิจัยครั้งนี้มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ได้วิเคราะห์ผลการวิจัย ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เน้นแนวทางให้ศูนย์การเรียนรู้เป็นแหล่งการเรียนรู้การปฏิบัติกิจกรรม โดยมีผู้นำชุมชนเรียนรู้ร่วมกันกับเกษตรกรมีเครือข่ายร่วมกิจกรรมใช้หลักการ PDCA ปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบนำไปสู่ความสำเร็จและบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้ (สุรชาติ นิธิไพจิตร, 2558) ระดมสมองแสดงความเห็น สร้างความสามัคคีจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์อย่างต่อเนื่อง โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาให้ความรู้ นำผลงานวิจัยมาใช้ประโยชน์ ทางด้านการบูรณาการการเลี้ยงสัตว์ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงที่ถูกต้องตามหลักการและปรับใช้ให้เข้ากับสภาพของชุมชน เช่น นำวัตถุดิบอาหารสัตว์ในท้องถิ่นมาผสมอาหารสัตว์ใช้เอง การส่งเสริมเทคโนโลยีการลดอุณหภูมิในโรงเรือน การทำฟางหมัก การทำหญ้าหมัก เพื่อเพิ่มมูลค่าอาหารสัตว์ให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้การเลี้ยงสัตว์ได้รับผลตอบแทนสูงสุด โดยสอดคล้องกับ ดิน พันธุ์พืช (2544) ที่กล่าวว่า การยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกรเพื่อการผลิตภาคเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพรวมทั้ง สรรเสริฐ วงศ์ชะอุ่ม (2546) ซึ่งรายงานสอดคล้องกับ อภิพรณ พุกภักดี (2544) รายงานไว้ว่า เมื่อใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมสามารถทำให้การผลิตภาคการเกษตรมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. การปฏิบัติตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนผสมผสานระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงด้านการเพิ่มรายได้และครัวเรือนใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม น้อยกว่าอื่นจึงควรส่งเสริมให้เกษตรกรปฏิบัติตามกัน

2. การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านการวางแผนตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 3 แห่ง 2 เดือน ใจโดยใช้การบริหารวงจรคุณภาพ PDCA ด้านการวางแผน (Plan) ($\bar{X}=3.48$) และด้านการลงมือปฏิบัติ (Do) ($\bar{X}=3.48$) จึงควรมีการปรับปรุงและส่งเสริมเกษตรกรด้านการวางแผนและการลงมือปฏิบัติ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาระบบ PDCA เพื่อปรับใช้กับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงสัตว์แบบบูรณาการตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงต่อเกษตรกรเป็น "สมาร์ตฟาร์ม" โดยผ่านระบบการปฏิบัติงานและประเมินผลงานของศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่องเพื่อเป็นเครือข่ายระหว่างของชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงมหาดไทย. (2551). รายงานผลการดำเนินงานขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกระทรวงมหาดไทย รอบ 1 ปี. คณะกรรมการอำนวยการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กระทรวงมหาดไทย.
- กฤษณ์สัมพันธ์ เมนะสุด. (2560, มิถุนายน 26). แนวทางการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. มติชน: 7.
- ขนิษฐา กาญจนรังษินนท์. (2542). การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ: กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา.
- ฉลาด จันทรสมบัติ. (2550). การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน. ภาควิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2541). ทฤษฎีใหม่: มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด. สถาบันนโยบายการศึกษา.
- นพพร เมธอนันต์กุล. (2549). การนำแนวปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในการดำเนินชีวิต: กรณีศึกษาเกษตรกรลูกคำ ช.ก.ส. อำเภอบึงสามพัน จังหวัดเพชรบูรณ์. ภาควิชาปรัชญา ศิลป ศาตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- รัชชัย พิษผล. (2549). รักในหลวงต้องทำเพื่อในหลวง. กรุงเทพฯ: Read & Share.
- ธีระพงษ์ แก้วหาญ. (2543). กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง: ประชาคมประชาสังคม. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โครงการจัดตั้งมูลนิธิเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ชมรมนักวิชาการสาธารณสุข ภาควิชาวันออกเฉียงเหนือ.
- พลาดิษฐ์ สิทธิชัยกิจ. (2549). ในหลวง ๆ กษัตริย์นักพัฒนาผู้ยิ่งใหญ่. กรุงเทพฯ: บั๊คสไมล์.
- พุทธินันท์ สุขพรวรกุล. (2549). จากภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่ปฏิบัติการพึ่งตนเอง. นนทบุรี: โครงการชุมชนเป็นสุข.

- พรชนก ทองลาด และสุธีรา ทิพย์วิวัฒน์พจนาน. (2559). โครงสร้างความสัมพันธ์ของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงการบริหารตนต่อแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในการทำงานของนักบัญชีในภาคเหนือตอนบน. *วารสารวิชาการและวิจัยสังคมศาสตร์*. 11(31), 17-32.
- วัฒน์ ะวี. (2549). *เมื่อฟ้าโอบและแผ่นดินอุ้มขอมตามรอยบาทพ้อที่พ้อเพียง*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์. (2544). *ตามรอยพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง-ทฤษฎีใหม่*. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- สมพร เทพสิทธิทา. (2549). *ดวงประทีปจากพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย.
- สรเรณีย์ วงศ์ชะอุ่ม. (2546). *การพัฒนาแบบยั่งยืน*. นนทบุรี: เพชรรุ่งเรืองการพิมพ์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). *เครือข่าย : ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน.
- สิน พันธุ์พินิจ. (2544). *การยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกร ตามโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรภาคกลางประเทศไทย*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุธาสนี โพธิจันทร์. (2558). PDCA หัวใจสำคัญของการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง. *วารสาร Productivity World*. สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ. สืบค้นเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2560, จาก <https://www.ftpi.or.th>.
- หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ. (2560). *บันได 7 ขั้น...ต่อยอดพอเพียง*. สืบค้นเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2560, จาก <https://www.thairath.co.th/content/1117385>
- อภิพรธ พุกภักดี. (2544). *เกษตรยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: ชุมชนสหกรณ์.
